

actuaciones, en donde la investigación es la base del yacimiento arqueológico, y que ha llevado a resultados conocidos, como la reciente publicación de las excavaciones de la necrópolis (Jimeno *et alii*, 2004). Con muy buen criterio, un último capítulo, el undécimo, «Numancia en la actualidad», los autores ofrecen una síntesis del estado actual del conocimiento histórico y arqueológico de la ciudad, que evita al lector tener que acudir a una guía especializada.

Jimeno y de la Torre consiguen con esta obra interesar al lector en la problemática de Numancia. Plantean cómo ha sido utilizada durante los últimos dos milenios para defender la cristiandad, la idea imperial de los Austrias, los ideales románticos de unidad nacional, de resistencia y de abnegada lucha por la libertad, que ha sido manejada, en los últimos siglos, por las diferentes ideologías de todo signo: restauracionistas, tradicionalistas, regeneracionistas, monárquicos, republicanos y franquistas. Desde una perspectiva local, como indican los autores en el epílogo (p. 255), en los últimos siglos «se ha utilizado recurrentemente Numancia como tabla de salvación para solucionar la situación de marginación y olvido de esta provincia».

María Paz Gómez Gonzalo

HEATHER, Peter, *La caída del Imperio Romano* [trad. de l'anglès *The Fall of the Roman Empire* per T. Fernández Auz i B. Eguibar], Ed. Crítica, Tiempo de Historia, Barcelona, 2006, 710 p., XXVII ils., ISBN: 84-8432-710-8, Dipòsit legal: B.51.128-2005.

Traduttore, traditore. Al títol anglès original de l'obra s'afegeix un subtítol —*A New History of Rome and the Barbarians*— que no apareix enlloc a la traducció castellana i que contribueix a fer comprensibles la natura i intenció de l'autor del llibre, consistent en una revisió exhaustiva de la interrelació entre bàrbars i romans en el procés que acaba amb la desaparició de l'Imperi Romà d'Occident. Ja sols des d'aquesta perspectiva es tracta d'una obra recomanable i de lectura amena i directa, mèrit que hom pot atribuir als traductors, alhora que al treball d'actualització de les referències bibliogràfiques i de notes explicatives de detalls de la traducció (p. 109, 197, 199, 201, 206, 234, 235, 301 i 371), avantatges als quals s'afegeix la presència d'una cronologia, d'entrades biogràfiques de les personalitats més remarcables (*Los protagonistas*, p. 579-599), d'un glossari, d'un índex analític i una quantitat considerable de mapes. Nogensmenys, s'ha d'assenyalar que el contrast de grisos en alguns mapes fa difícil la seva interpretació (mapa 2, pp. 76-77; mapa 5, p. 202; mapa 6, p. 210; mapa 9, p. 271; mapa 10, p. 345; mapa 14, p. 440) i el sistema de notes al final de text, situades íntegrament entre el glossari (p. 615) i la bibliografia (p. 637), fa la consulta feixuga, especialment per a qualsevol lector que vulgui comprovar o acudir a les fonts o textos utilitzats per

P. Heather, necessitat aquesta que es produeix sovint en un llibre com aquest, d'ampli abast, ambicions en els seus objectius i d'estil àgil, ràpid i amè, virtuts que han estat remarcades pels crítics britànics que van ressenyar l'aparició del seu llibre.

P. Heather utilitza un discurs que cerca harmonitzar els interessos del lector universitari, tant els dels llicenciats i docents com els dels investigadors, i es podria dir que aconsegueix aquesta fita amb un èxit considerable; de fet, tot i que ell mateix agraeix als seus alumnes la seva paciència davant els seus «*chistes auténticamente espantosos*» (p. 7), no deixa de perdre aquest costum i hom el pot imaginar impartint la seva docència i repetint els seus comentaris sobre qüestions com la relació entre gots i gèpides (p. 449), la cadena onomàstica del poeta Sidoni (p. 475), la universalitat dels valors estètics a la història de l'art (p. 476) i la recarregada sàtira que Sidoni fa de Gaiseric, elements tots que transporten el lector a l'acte de la docència i a la tensió per mantenir l'atenció del públic durant la docència. Pel que fa als interessos de l'altre sector universitari més erudit, les credencials de P. Heather no han de menester discussió, tant pel que pertoca a la seva producció prèvia com a la seva participació al projecte *The Transformation of the Roman World*, auspiciat per l'*European Science Foundation*. Entre la seva producció destaquen *Goths and Romans 332-489* (Oxford, 1991), *The Goths* (Oxford, 1996), la seva tasca d'editor a *The Visigoths. From the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective* (Woodbridge, 1999) i el seu article «The late roman art of client management: Imperial defence in the fourth century West», publicat a *The Transformation of Frontiers: From Late Antiquity to the Carolingians* (ed. W. Pohl *et al.*, 2000). La seva tasca d'editor a *The Visigoths* i la darrera obra esmentada són tributàries de la seva participació al projecte de recerca de *The Transformation of the Roman World*, que el mateix autor esmenta als agraïments del llibre ressenyat i que es fa patent al llarg de tota l'obra. I abans d'aquesta participació, no seria pas un excés assenyalar que li fou encarregada la revisió de *A History of Attila and the Huns* (Oxford, 1948) d'E.A. Thompson, que P. Heather va tancar amb un epíleg (*afterword*, p. 238-264) on mostrava la seva competència a l'entorn del món dels bàrbars i, específicament, dels huns.

Aquests coneixements assoleixen aquí la seva exposició més directa i clara i es posen al servei d'una nova imatge i d'un discurs integrador del paper dels bàrbars en l'eliminació de l'Imperi Romà a Occident, que l'autor situa en tres parts (*La pax romana*, pp. 19-189; *La crisis*, pp. 193-441, i *La caída de los imperios*, pp. 445-578). La primera part de l'obra consisteix en una profunda actualització dels coneixements vigents en l'àmbit del gran públic i de determinada divulgació científica, que reposen en una aproximació catastròfica i gens acurada dels esdeveniments que van des de l'extensió del poder romà amb Juli Cèsar fins a la desfeta de Valens a Adrianòpolis el 378. No sols es tracta d'una revisió dels esdeveniments associats a la història política de l'Imperi, sinó també d'una síntesi de la seva evolució entre els segles III i IV, aquells on la historiografia, començant per l'obra celebrada i clàssica d'E. Gibbon, fa arrelar la caiguda de l'Imperi Romà a la victòria d'Armini al bosc de Teutoburg. Dos mèrits voldria remarcar d'aquesta part; el primer, la visió global de la situació de l'Imperi, que fa que aquest llibre s'allunyi del que es podria anomenar *histoire événementielle* i on es tracten afers com el colonat adscriptici fins a la cultura literà-

ria del Baix Imperi; el segon, el pes específic que té en el discurs de l'autor l'aparició i consolidació d'un imperi rival a Orient, el Sassànida.

La segona part de l'obra constitueix el clímax de l'exposició de P. Heather i comprèn des de l'arribada dels gots a la frontera danubiana fins a la mort d'Àtila. Aquí es troba la tesi principal de l'obra, per la qual la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident té la seva causa en l'aparició de l'Imperi dels Huns, que es manifestaria en dos episodis de penetració de pobles bàrbars a l'Imperi Romà, entre el 376 i el 389 i entre el 405 i el 408, que acabaria amb la instal·lació definitiva i autònoma de pobles bàrbars dins de l'Imperi. Un tercer episodi, marcat per les incursions d'Àtila entre el 440 i el 450, faria irreversible el fet de la instal·lació de contingents bàrbars dins de l'Imperi i faria impossible la seva eliminació. El lector podria pensar que la tesi de P. Heather no destaca precisament per la seva originalitat, però el valor de la seva obra no resideix precisament en la tesi per si mateixa, sinó en la capacitat per a incorporar en aquest discurs els darrers avenços sobre el coneixement de la societat baiximperial i els avenços sobre la natura i evolució de les societats situades més enllà de les fronteres de l'Imperi. Aquests coneixements, junt al seu magisteri de les fonts escrites, permeten P. Heather oferir una síntesi clara, ben documentada i aprofundida d'un procés que, fins ara, sovint no passava de ser una successió de desastres que abocava a un final presumptament irreversible i que, amb la lectura d'aquesta segona part, esdevé explicable i dotat de coherència interna.

La tercera part de l'obra s'articula com a conseqüència directa, encara que paradoxal, de la segona, i la tesi formulada rau que la desaparició de l'Imperi dels Huns a la mort d'Àtila serà el que desfermarà la caiguda definitiva de l'Imperi Romà d'Occident, que haurà perdut tota capacitat de reacció davant les incursions de nous pobles bàrbars i fracassarà en la recuperació d'Àfrica davant els vàndals.

Fer una crítica de l'obra de P. Heather, tot i el seu èmfasi en el paper dels pobles bàrbars i l'anomenada caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, suposa fer una anàlisi exhaustiva i detallada dels darrers progressos en el coneixement de les societats europees i mediterrànies entre els segles III i V, dels quals l'autor en té un coneixement acurat i n'ha participat en la seva creació. Sols voldria assenyalar que per a tractar de les modalitats de l'assentament got a la *Aquitania Secunda* i del *foedus* entre Vàlia i Constanci l'any 418 (p. 310, n. 79, p. 644) l'autor utilitza una referència, que porta a la seva obra *The Goths* (pp. 219-224), en la qual penso que no s'acaba de resoldre satisfactòriament l'afer, és a dir, si entre els gots es van distribuir terres o assignacions fiscals de *professiones*. Malgrat la dificultat que implica decidir-se per una opció o per l'altra, nogensmenys seria d'agrair que dedicés un espai específic a aquesta disjuntiva en aquest llibre, i que no retornés al problema altre cop més endavant (p. 535, n. 67, p. 668), quan tracta de l'assentament burgundi i de les lleis d'aquest reialme bàrbar. Tampoc no es tracta aquí de decidir en un debat que encara no està clos i que pot tornar a ressorgir de forma punyent, sinó de recomanar un tractament monogràfic, no dispers, d'aquesta polèmica, especialment en un autor que cerca explicar la caiguda de l'Imperi Romà per la seva manca d'adaptació als canvis propiciats en les seves fronteres per l'aparició dels huns. No es tracta de criticar que, en una

obra com aquesta, on busca conciliar els interessos de diferents sectors de públic, hagi de decidir si s'inclina per les tesis fiscalistes o hiperclassicistes o si no ho fa, posició que queda clara si hom llegeix *The Goths*, on es pot llegir, entre altres frases «By 418 the Goths had won full recognition of their independence from the Roman state» (*The Goths*, p. 224). No es tracta aquí, ni en aquest context ni en aquest llibre, de retreure la seva visió no fiscalista, sinó que, coneixedor de la bibliografia i de les aportacions més recents, no hagi provat de fer una síntesi clara i entenedora, que hauria contribuït a fer el seu llibre encara més útil i més accessible.

En tot cas, per a un autor que incideix en el pes específic dels esdeveniments i canvis més enllà de les fronteres del Rin i del Danubi, la frase amb què clou el seu llibre mereix ser citada íntegrament: «El estado occidental romano no cedió bajo el peso de su “formidable edificio”, sino abrumado por el hecho de que sus vecinos germanos hubieran respondido a su poder de un modo que nunca habría podido prever. Hay en todo esto un desenlace reconfortante. Debido a sus ilimitadas agresiones, el imperialismo romano fue en último término responsable de su propia destrucción».

No es pot negar que és un desenllaç, sí, reconfortant. Quedaria per veure si aquesta serà la fi de tots els imperialismes i esperar, entre altres coses, la traducció de noves històries de la caiguda de l'Imperi Romà i la reedició de traduccions d'obres com *Los godos en España*, d'E.A. Thompson, perduda entre l'exhauriment i la descatalogació.

Xavier Ballestín Navarro

GURT ESPARRAGUERA, Josep Maria y RIBERA LACOMBA, Albert (eds.), *Les ciutats tardeoantigues d'Hispania: cristianització i topografia, VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, València, 8, 9 i 10 de maig de 2003*, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, IX, Institut d'Estudis Catalans, con la colaboració de Ajuntament de València, Universitat de València, Universitat de Barcelona y Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2005, 522 p., ISBN: 84-7310-826-9.

La investigación arqueológica sobre la transformación de la ciudad clásica, y de su *territorium*, y la conformación de la *civitas* tardeoantigua en *Hispania* ha avanzado considerablemente desde aquellos primeros estudios que denunciaban la continuidad de la vida municipal frente al tradicionalmente asumido decaimiento de las ciudades en el Bajo Imperio. La *VI Reunión de Arqueología Cristiana Hispànica* constituye una publicación fundamental que de forma sistemática contempla el actual conocimiento arqueológico sobre el mundo urbano hispano durante la Antigüedad tardía. Las ciudades tenderán a convertirse en sedes episcopales en este período, un factor primordial que será especialmente evidente a partir del siglo VI, cuando la